

Dr hab. inż. arch. Zdzisław Pelczarski, prof. PB
Wydział Architektury
Politechniki Białostockiej

Recenzja pracy doktorskiej
Ewolucja przestrzenna Ursynowa Północnego w Warszawie
w latach 1971-2018

Autor: mgr inż. arch. Krystyna Ilmurzyńska

Promotor: dr hab. inż. arch. Katarzyna Pluta, prof. PW

Praca została wykonana na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej

Uwaga: W niniejszej recenzji *kursywą* wyróżniono tytuły, zdania, zwroty i fragmenty tekstu będące bezpośrednimi cytatami z ocenianej pracy doktorskiej.

Komentarz wprowadzający

Przedstawiona do recenzji praca doktorska podejmuje temat badawczy przemian funkcjonalno-przestrzennych obszaru zespołu osiedli Ursynów Północny w Warszawie, rozciągniętych na cały okres, uwzględniając także lata tworzenia dokumentacji projektowej i realizacji budowlanej, niemal pięćdziesięcioletniej historii, jego istnienia. Zespół ten stanowi część Ursynowa, będącego obecnie jedną z 19. dzielnic stolicy.

Jego powstanie wiąże się z ożywieniem gospodarczym mającym początek w roku 1970, w wyniku którego uruchomiono m.in. ogólnokrajowy program szybkiego zmniejszenia poważnego deficytu zasobów mieszkaniowych. Realizację tego największego w dziejach Polski zamierzenia w dziedzinie budownictwa mieszkaniowego oparto o zastosowanie systemów prefabrykacji i przemysłowe metody produkcji w tzw. „fabrykach domów”.

Był to okres równoczesnego masowego powstawania wielkich osiedli mieszkaniowych w całym kraju. Przygotowaniem dokumentacji projektowych zajmowały się duże, wielobranżowe państwowe biura projektów. Projektantów tych architektoniczno-urbanistycznych struktur funkcjonalno-przestrzennych obowiązywało przestrzeganie ścisłych rygorów określonych normami, wskaźnikami, konstrukcyjno-realizacyjnymi zasadami systemu budowlanego oraz jego ograniczonym potencjałem kształtowania form architektonicznych.

Na tym tle, powstający w tym czasie projektowo i realizacyjnie, Ursynów Północny wyróżniał się odmienną od powszechnych wówczas schematów ideą kształtowania przestrzeni środowiska mieszkaniowego. Swą wyjątkowość zawdzięcza przede wszystkim inwencji twórczej zespołu architektów, dla których mimo, wspomnianych wcześniej, wielu uwarunkowań *pienwiastek ludzki* był nadrzędny. Zaproponowana w projekcie, eksperymentalna w kontekście stosowanych wówczas rozwiązań, unikalna doktryna architektoniczno-urbanistyczna zyskała uznanie decydentów, inwestora, a także wykonawców i wdrożona do realizacji. Dzisiaj, po 40. latach od pełnego zasiedlenia i 30. latach funkcjonowania w realiach nowego ustroju, w tym prawie 25 latach od zakończenia budowy linii metra, Ursynów Północny należy do wąskiej grupy najwyżej cenionych w Warszawie miejsc do zamieszkania.

Podstawy formalne

1. Pismo sygnowane przez Prodziekana ds. Nauki Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej dr hab. inż. arch. Katarzynę Solarek profesora uczelni, z dnia 29 maja 2019 r.

zlecające opracowanie przedmiotowej recenzji w oparciu o postanowienia uchwały Rady Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej z dnia 28 maja 2019 roku.

2. Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595 z późn. zm.)
oraz art. 179 ust. 1 przepisów wprowadzających Ustawę– Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018, poz. 1669 ze zm.)
3. Egzemplarz rozprawy doktorskiej

Forma i struktura dysertacji

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska ma formę oprawionej w miękką okładkę książki formatu A4. Zasadnicza część dysertacji przedstawiona jest na 409 ponumerowanych, jednostronnie drukowanych stronach. Poprzedzają ją, umieszczone tuż za wewnętrzną stroną tytułową, streszczenia w języku polskim i angielskim, zajmujące łącznie 5 stron.

Bibliografia, zajmująca 11 stron, liczy 271 pozycji, z czego 148 to pozycje piśmiennicze (w tym 49 zagraniczne) pozostałe pozycje to akty prawne (14), artykuły prasowe i okolicznościowe (37), materiały internetowe (22), materiały filmowe (7) oraz materiały niepublikowane (7).

Spis tabel obejmuje 8 pozycji, z których 5 opracowanych zostały przez Autorkę. Spis ilustracji i ich źródeł wykazuje 147 pozycji, z czego 91 to fotografie (64 z nich to zdjęcia wykonane przez Doktorantkę). Pozostałych 56 pozycji to ilustracje graficzne (plany, ideogramy, rysunki), w tym 17 pozycji, które stanowią opracowania własne doktorantki.

Łączna liczba przypisów wynosi 658. Są to tzw. *przypisy dolne*. Większość z nich stanowi źródła cytatów przywoływanych w tekście z tej samej strony. Około 60 przypisów to odwołania do przeprowadzonych przez doktorantkę wywiadów z projektantami Ursynowa Północnego.

Podstawowa część dysertacji podzielona jest na 9 rozdziałów. Są nimi:

1. *Wstęp* – o objętości 42 stron (s. 9 – 50); 2. *Rys historyczny kształtowania zespołu osiedli Ursynów Północny* – o objętości 53 stron (s. 51 – 103); 3. *Projekt zespołu osiedli Ursynów Północny (opracowywany w latach: 1971-1974)* – o objętości 95 stron (s.104 -198); 4. *Stan obszaru Ursynowa Północnego w latach: 1974 – 1980* – o objętości 10 stron (s. 199 - 208); 5. *Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszaru Ursynowa Północnego i opracowania planistyczne dla obszaru w latach: 1981 – 1989* – o objętości 40 stron (s.209 -248); 6. *Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszaru Ursynowa Północnego i opracowania planistyczne dla obszaru w latach: 1990 – 2000* – o objętości 23 stron (s.249 – 271); 7. *Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszaru Ursynowa Północnego i opracowania planistyczne dla obszaru po roku 2000* – o objętości 60 stron (s. 272 – 331); 8. *Stan obszaru Ursynowa Północnego w roku 2018* – o objętości 38 stron (s. 332 – 369); 9. *Podsumowanie, wnioski, weryfikacja założonych tez pracy* – o objętości 19 stron (s.370 – 388). Wymienione rozdziały stanowią zasadniczą treść wywodu, który uzupełniany jest omówionymi wcześniej elementami: wewnętrzną stroną tytułową, streszczeniami w języku polskim i angielskim, *Spisem treści, Załącznikiem - Orientacyjny plan obszaru Ursynowa Północnego, Bibliografią* oraz *Spisem ilustracji i tabel*.

Rozprawę cechuje logiczna struktura uwidoczniiona w poprawnym, opisanym powyżej, podziale na rozdziały i podrozdziały. Doktorantka posługuje się dojrzałym, łatwym w rozumieniu językiem, prawidłowo stosuje przypisy i odwołania do źródeł bibliograficznych, a także czytelnie wyróżnia cytaty z treści autorskich. Zastosowany aparat pojęciowy został objaśniony wyczerpująco, a przyjęta terminologia nie budzi zastrzeżeń.

Praca odznacza się staranną, atrakcyjną oprawą graficzną i dobrym poziomem poligraficznym. Ta wysoka ocena wynika także z przyjętych przez Autorkę jednolitych założeń kompozycyjnych poszczególnych stron, jednorodnej zasady kadrowania zdjęć, z których większość to wysokiej jakości fotografie kolorowe, a także walorów plastycznych okładki.

Ocena merytoryczna

Ocenę przedstawiam w odniesieniu do poszczególnych rozdziałów pracy i w kolejności zgodnej ze spisem treści.

Ad 1. Wstęp

Rozdział ma klasyczną konstrukcję, zgodną ze standardami prac doktorskich. Autorka precyzuje w nim wszystkie niezbędne do prawidłowego przeprowadzenia wywodu naukowego elementy, a mianowicie: objaśnienia stosowanej w pracy nomenklatury naukowej, przedmiot i zakres badań, stan badań, cele badawcze i tezy pracy, metody badań oraz układ pracy.

Ad 1.1. Uzasadnienie podjęcia tematu

Prezentację wyżej wymienionych informacji Doktorantka zaczyna od szeroko opisanego uzasadnienia podjęcia tematu. Do najważniejszych przesłanek potwierdzających potrzebę badań wielkich osiedli mieszkaniowych okresu PRL, a w tych ramach Ursynowa Północnego, zalicza Ona :

- Fakt, że osiedla te (...) *stanowią istotną część krajobrazu większości polskich miast, a także dużą część zasobów mieszkaniowych.*
- Fakt, że (...) *negatywne postrzeganie masowego budownictwa mieszkaniowego okresu PRL obecnie ulega zmianie.*
- Fakt, że osiedla te po 40 latach od ich powstania osiągnęły cechy pełnowartościowej przestrzeni środowiska mieszkaniowego, w których (...) *funkcje mieszkaniowe uzupełnione zostały licznymi usługami oraz innymi funkcjami, osiedla zostały dobrze skomunikowane z innymi częściami miasta (...)przestrzenie między budynkami wypełniły się otuliną dobrze rozwiniętych drzew i krzewów,(...) przestrzenie publiczne i społeczne osiedli poddawane są procesom rewitalizacji, a pojedyncze budynki procesom modernizacji.*
- Fakt, że (...) *weryfikacja oceny budownictwa czasu PRL następuje także w konfrontacji z realiami współczesnej zabudowy mieszkaniowej. Konfrontacja ta wskazuje na to, że nie wszystkie negatywne zjawiska, z jakimi kojarzone są wielkie osiedla mieszkaniowe, dotyczyły wyłącznie masowego budownictwa mieszkaniowego lat 70. i 80. XX wieku.*
- Fakt, że (...) *obecnie coraz częściej zwraca się uwagę na pozytywne zjawiska i cechy typowe dla modernistycznych osiedli, jak egalitaryzm, wyposażenie w usługi podstawowe, dostępność terenów zielonych.*
- Fakt, że (...) *wielkie osiedla mieszkaniowe są przyjaznym środowiskiem dla powstających na ich obszarze nowych mieszkaniowych inwestycji, czerpiących korzyści z istniejących przestrzeni wspólnych i usług.*
- Fakt, że (...) *proces niekontrolowanego „dogęszczania” modernistycznych osiedli, oparty często na dawnych narolnych podziałach własnościowych, stanowi zagrożenie dla walorów tych osiedli.*
- Fakt, że wiele publikacji i badań na temat wielkich osiedli mieszkaniowych późnego modernizmu. skupia się głównie na (...) *krytyce osiedli oraz na zasadach i możliwościach ich modernizacji. Większość rozważań prowadzi do uniwersalnych wniosków, poprzez uogólnianie problemów osiedli, bez zgłębiania ich odrębnej specyfiki.*

Ad 1.2. Cel pracy

Cel pracy został określony jasno i jednoznacznie: (...) Głównym zagadnieniem badawczym rozprawy jest analiza konkretnego obszaru – Ursynowa Północnego w Warszawie. Studium przypadku jednego zespołu osiedli prowadzić powinno do określenia pozytywnych cech Ursynowa (głównie w zakresie rozwiązań funkcjonalno – przestrzennych), które są wspólne dla wielkich osiedli mieszkaniowych oraz cech, które są specyficzne tylko dla Ursynowa.

W uzasadnieniu wyboru obszaru Ursynowa Północnego Autorka podaje następujące argumenty:

- (...) obszar Ursynowa Północnego jest przykładem występowania typowych cech wielkich osiedli mieszkaniowych, niektórych wyolbrzymionych przez dużą skalę osiedla;
- (...) obszar stanowi specyficzną próbę połączenia zasad uprzemysłowionego modernizmu z nowymi nurtami w architekturze i urbanistyce lat 60-tych i 70-tych XX wieku, które można określić hasłem „powrotu do miasta”;
- (...) praca może stać się znaczącym uzupełnieniem badań dotyczących projektu i realizacji zespołu osiedli Ursynowa Północnego.

Określając cele podjętej pracy naukowej Doktorantka sformułowała cztery pytania pomocnicze, a mianowicie:

- (...) 1. Jak powstawała i jakie czynniki wpłynęły na obecną formę przestrzenną Ursynowa Północnego?
- (...) 2. W jakim stopniu proces kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej Ursynowa Północnego był procesem kontrolowanym?
- (...) 3. Jaką rolę w tym procesie odegrał projektant-architekt?
- (...) 4. Czy na podstawie badań historii planowania i realizacji Ursynowa można wyodrębnić jego walory warte ochrony lub walory wspólne dla wielkich osiedli mieszkaniowych?

Już na tym etapie pracy Autorka sygnalizuje, że w przypadku ewentualnej pozytywnej odpowiedzi na czwarte pytanie wystąpi potrzeba wskazania (...) wytycznych dla ochrony wartości obszaru Ursynowa Północnego w Warszawie oraz inspiracji dla kształtowania nowego budownictwa mieszkaniowego na podstawie określenia pozytywnych cech obszaru.

Ad 1.3. Tezy pracy

Doktorantka formułuje następujące tezy pracy:

Teza nr 1

Przekształcenia przestrzenne obszaru Ursynowa Północnego w Warszawie można uznać za ewolucyjny proces determinowany przez czynniki zewnętrzne: wytwarzane przez człowieka preferencje systemowe i społeczne, zdefiniowane w dalszej części pracy w punkcie 1.7., oraz czynniki naturalne.

Teza nr 2

Proces przekształceń obszaru Ursynowa Północnego jest procesem planowanym w zakresie kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej obszaru dzięki udziałowi projektanta, który spełniając zadane preferencje, twórczo je interpretuje w formie konkretnych rozwiązań przestrzennych.

Teza nr 3

Wytworzone przez architekta rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne są „wartością dodaną” procesu zabudowy obszaru. Stały się one walorem miejsca, niezależnym od zmian preferencji w czasie i walorem wartym ochrony.

Ad 1.4. Metody badawcze

Przyjęte założenia metodyczne cechuje logika i adekwatność do specyfiki podjętego zadania badawczego. Autorka podaje następujące metody zastosowane w pracy:

1. *Analiza i krytyka źródeł: literatury i dokumentów planistycznych,*
2. *Metoda obserwacyjna – dotycząca stanu istniejącego,*
3. *Analiza danych statystycznych,*
4. *Wywiady z projektantami.*

Metody badawcze ewolucji przestrzennej Ursynowa Północnego w Warszawie w latach 1971-2000 różniły się od wykorzystanych do badań okresu po roku 2000.

Dla okresu pierwszego były to: wywiady, analizy dokumentacji planistycznej i projektowej, badania literaturowe obejmujące publikacje naukowe w formie druków zwartych (architektoniczno-urbanistyczne, socjologiczne, geograficzne), czasopisma naukowe, popularno-naukowe, popularne (architektoniczno-urbanistyczne, socjologiczne, geograficzne), studia materiałów niepublikowanych (pochodzących z archiwów projektantów).

Badania okresu drugiego oparte zostały na: wizjach lokalnych, inwentaryzacjach urbanistyczno-architektonicznych, badaniach literaturowych obejmujących publikacje naukowe, a także prasę lokalną, studiach aktów prawa miejscowego, badaniach danych statystycznych.

Ad 1.5. Zakres badań (terytorialny, czasowy, tematyczny)

Terytorialny, czasowy i tematyczny zakres pola badawczego określony został precyzyjnie i jednoznacznie.

Badania koncentrują się na obszarze Ursynowa Północnego w Warszawie, mieszczącego się między ulicami: Puławska, Dolina Służewiecka, al. Jana Rodowicza „Anody”, Ciszewskiego i Pileckiego, stanowiącego fragment obszaru dzielnicy Ursynów.

Kontekst dla analiz przemian obszaru Ursynowa Północnego i podstawę dla odniesień porównawczych stanowią wielkie osiedla mieszkaniowe o podobnych uwarunkowaniach technologicznych, klimatycznych i kulturowych, tj. polskie, francuskie, niemieckie, skandynawskie.

Czasowy zakres badań zawiera się między datą konkursu na projekt zespołu osiedli Ursynów Północny czyli rokiem 1971 oraz rokiem 2018, przy czym dla nakreślenia historycznego tła i inspiracji dla idei projektowych (...) *praca odwołuje się do czasów wcześniejszych, ze szczególnym uwzględnieniem lat 60. XX wieku.*

Tematycznie (...) *badania dotyczą zagadnień przekształceń przestrzennych obszaru Ursynowa Północnego w kontekście: działalności projektowej, realiów budownictwa mieszkaniowego, struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta, uwarunkowanych przestrzennie procesów społecznych i gospodarczych. Ich zakres mieści się w dyscyplinie architektura i urbanistyka, odwołując się również do zagadnień z zakresu socjologii i geografii miast.*

Ad 1.6. Struktura pracy

Struktura pracy została omówiona wcześniej w opisie formy i struktury dysertacji.

Ad 1.7. Stosowana terminologia – definicje i terminy

W ramach objaśnień stosowanej w pracy terminologii Doktorantka przedstawia kilka najważniejszych pojęć i ich definicji.

Jednym z nich jest autorska propozycja terminu **Wielkie osiedla mieszkaniowe (WOM)**, przyjęcie którego poprzedza Ona dogłębnymi rozważaniami nad nazewnictwem stosowanym dla określenia dużych zespołów mieszkaniowych o podobnym historycznie rodowodzie do Ursynowa Północnego. W konkluzji dywagacji stwierdza, że środowisko mieszkaniowe powstałe na obszarze Ursynowa Północnego zawiera czytelne odniesienia do założeń osiedla społecznego i jako takie, mimo swej skali (38 tys. mieszkańców) spełnia kryteria właściwe dla definicji osiedla mieszkaniowego, w odróżnieniu do struktur określanych pejoratywną nazwą „blokowisk”. W opinii recenzenta przeprowadzony w tej części pracy wywód jest bardzo przekonujący, a logika użytych argumentów zasługuje na wyróżnienie.

Preferencje systemowe i społeczne

Kolejnymi, stosowanymi konsekwentnie w całym wywodzie, są pojęcia przyjęte na potrzeby pracy za socjolog Wandą Czecherdą, określone terminami **preferencje systemowe i preferencje społeczne**. Pojęcie *preferencji* w odniesieniu do środowiska mieszkaniowego rozumiane jest jako zbiór (...) *poglądów, opinii, założeń wpływających na to, jak dana przestrzeń jest przekształcana, użytkowana i oceniana*. Powołując się na teorie takich dziedzin, jak socjologia, psychologia środowiskowa, urbanistyka Autorka rozróżnia dwie kategorie preferencji: - **preferencje systemowe** – (...) *preferencje zewnętrzne w stosunku do społeczności użytkującej przestrzeń, czyli płynące z potrzeb funkcjonowania szeroko rozumianego systemu: administracji państwowej, samorządowej, społecznego, gospodarczego, prawnego, planowania przestrzennego, budownictwa* - oraz **preferencje społeczne** – (...) *preferencje użytkowników przestrzeni*.

W ramach tych ostatnich wyłącza **preferencje społeczne wspólnotowe**, które (...) *zawierają warunki sprzyjające zaistnieniu i funkcjonowaniu wspólnoty, tj. społecznemu wytwarzaniu przestrzeni i bywają wyrażane bezpośrednio tylko wtedy, gdy istnieje ustabilizowana wspólnota, a jej członkowie świadomie i aktywnie w niej uczestniczą. Wspieraniu takiego procesu służą m.in. procedury partycypacji społecznej*. Kwestię definicji preferencji społecznych wspólnotowych zamyka stwierdzeniem: (...) *Od przełomu lat 60. i 70. XX wieku problem tej właśnie grupy preferencji i sposobu na włączenie ich w proces decyzyjny budowy miast jest istotnym składnikiem przemian w urbanistyce i architekturze*.

Rodzaje przestrzeni otwartych w mieście

Opierając się na pracy Jana M. Chmielewskiego „Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast” Autorka przyjęła dla potrzeb dysertacji, zdefiniowaną tam, klasyfikację rodzajów przestrzeni otwartych w mieście. Przestrzeniami tymi są: **a) przestrzeń prywatna** (...) *jest domeną rodziny, b) przestrzeń grupowa* (...) *(nazywana też społeczną) wyznacza obszary, w których może zaistnieć prawdopodobieństwo bezpośrednich interakcji jednostek w ramach określonej grupy społecznej. Jej części wyodrębnione do użytkowania w ramach wąskiej grupy mieszkańców (do zabaw dla dzieci, wypoczynku dla dorosłych oraz kontaktów towarzyskich) nazwane są przestrzeniami sąsiedzkimi, c) przestrzeń publiczna* (...) *tworzy warunki i zachęca do pośredniej interakcji między jednostkami*.

Ad 1.8. Stan wiedzy w zakresie tematu badań

Prezentacja stanu wiedzy przeprowadzona została w trzech grupach tematycznych. Są nimi:

Badania dotyczące miasta i wielkich osiedli mieszkaniowych..

Opis stanu wiedzy w zakresie tematu badań świadczy o wnikliwej i obszernej kwerendzie przeprowadzonej przez Doktorantkę. Jej wynikiem jest zgromadzenie bogatej, starannie wyselekcjonowanej bibliografii naukowej. W tej części dysertacji przywołuje Ona ponad 70 pozycji literatury przedmiotu autorstwa najwybitniejszych autorytetów z dziedziny urbanistyki i dziedzin pokrewnych. Największy ich zbiór stanowią prace z kategorii ogólnych, dotyczące tematów przestrzeni miasta oraz wielkich osiedli mieszkaniowych.

Badania dotyczące obszaru Ursynowa Północnego

Jeśli chodzi o badania dotyczące obszaru samego Ursynowa Północnego w Warszawie to istniejące publikacje naukowe są bogato reprezentowane jedynie w takich dziedzinach jak socjologia oraz geografia społeczna i gospodarcza. Istniejąca literatura nie zawiera architektoniczno-urbanistycznych opracowań poświęconych wyłącznie zespołowi osiedli Ursynów Północny, uwzględniających cały okres jego rozwoju.

(...) Publikacje dotyczące projektu zespołu osiedli Ursynowa Północnego ograniczają się do dwóch pozycji: Ursynów Północny w Warszawie w miesięczniku Architektura 1/2'75, który zawiera prawie kompletny obraz całości projektu z etapu koncepcji programowo-funkcjonalnej oraz dwóch rozdziałów: „Ogólna charakterystyka pasma Ursynów-Natolin” J. Nowickiego oraz „Ursynów Północny” M. Budzyńskiego w publikacji „Ursynów /z badań nad zespołem osiedlowym/” pod red. A. Ginsberta-Geberta.

(...) Ilość dostępnych materiałów źródłowych jest ograniczona ze względu na to, że instytucje zaangażowane w budowę Ursynowa, takie jak Stołeczna Dyrekcja Inwestycji Spółdzielczych, Spółdzielnia Budownictwa Mieszkaniowego Ursynów, Biuro Projektowo-Badawcze Budownictwa Ogólnego Miastoprojekt, Kombinat Budownictwa Mieszkaniowego Południe, Biuro Planowania Rozwoju Warszawy, zostały gruntownie przekształcone lub nie istnieją.

W tej sytuacji jednym z najbogatszych (...) źródłem informacji są prywatne archiwa projektantów i ich pamięć. Stąd istotną częścią pracy są wywiady z projektantami i innymi uczestnikami (...) budowy zespołu osiedli Ursynów Północny.

Teorie dotyczące wielkich osiedli mieszkaniowych w odniesieniu do struktury funkcjonalno-przestrzennej osiedli

W części opisującej stan wiedzy w dziedzinie teorii dotyczących wielkich osiedli mieszkaniowych Doktorantka szeroko i szczegółowo omawia występujące tu nurty reprezentujące zróżnicowane poglądy na temat istoty procesów funkcjonowania tych kategorii środowisk mieszkaniowych w odniesieniu do ich struktur funkcjonalno-przestrzennych. Zróżnicowanie to wynika ze specyfiki dziedzin w ramach których podejmowane są badania - głównie architektury i urbanistyki, psychologii środowiskowej, socjologii, a także geografii.

Struktura funkcjonalno-przestrzenna postrzegana jest w tych nurtach jako:

1. integralna część szerokiego programu społeczno-politycznego, który stanowił ideę osiedla oraz instrument kształtujący styl życia,
2. integralna część procesów społecznych, do których powinna być dostosowana,
3. przyczyna negatywnych zjawisk zachodzących w osiedlach,
4. podstawa jakościowego podejścia do kształtowania środowiska mieszkalnego,
5. element nie mający znaczącego wpływu na życie w osiedlach,
6. podstawowy instrument przekształcania sposobu funkcjonowania osiedli,
7. jeden z wielu czynników determinujących przemiany osiedli.

Zdaniem Autorki (...) Punkt drugi można uznać za cechę podejścia do kształtowania wielkich osiedli mieszkaniowych w latach 60. i na początku lat 70. XX wieku, a podejście zawarte w punkcie ostatnim (...) można uznać za postawę przyjmowaną współcześnie.

Ad 2. Rys historyczny kształtowania zespołu osiedli Ursynów Północny

Rozdział poświęcony jest omówieniu historycznego tła powstania zespołu osiedli Ursynów Północny, w tym sytuacji budownictwa mieszkaniowego w Europie i w Polsce w okresie poprzedzającym powstanie badanego zespołu, czyli w latach 60. i 70. XX wieku. Autorka przedstawia

tu także genezę powstania zespołu osiedli Ursynów Północny na tle problemów rozwoju Warszawy, jak również uwarunkowania kształtowania tego zespołu. W tych ramach omawia warunki konkursu na opracowanie planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego „Ursynów Północny” w Warszawie z roku 1971. Treść rozdziału zawiera także szczegółowy opis uwarunkowań wynikających z lokalizacji przedsięwzięcia, ze struktury organizacyjnej inwestora i wykonawcy oraz z formowania i funkcjonowania zespołu projektowego.

Ad 3. *Projekt zespołu osiedli Ursynów Północny (opracowywany w latach: 1971-1974)*

W rozdziale trzecim Doktorantka przedstawia, powstały w latach 1971-1974, projekt zespołu osiedli Ursynów Północny w Warszawie. Rozdział składa się z dwóch części: pierwszej dotyczącej ewolucji rozwiązań projektowych i drugiej, w której objaśnione zostały podstawowe założenia projektowe i zastosowane rozwiązania przestrzenne.

Ad 4. *Stan obszaru Ursynowa Północnego w latach: 1974 – 1980*

W czwartym rozdziale pracy omówiony został okres budowlanej realizacji zespołu osiedli, który objął lata 1974-1980.

Ad 5. *Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszaru Ursynowa Północnego i opracowania planistyczne dla obszaru w latach: 1981 – 1989*

Treść rozdziału piątego dotyczy początkowego okresu funkcjonowania Ursynowa Północnego w latach 1981-1989. Jest to opis funkcjonowania badanego obszaru bezpośrednio po zasiedleniu oraz prezentacja opracowań planistycznych wykonanych w tym czasie przez Zespół Generalnego Projektanta, z myślą o dalszym rozwoju obszaru.

Ad 6. *Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszaru Ursynowa Północnego i opracowania planistyczne dla obszaru w latach: 1990 – 2000*

W rozdziale szóstym Autorka koncentruje uwagę na zagadnieniach związanych z rozwojem badanego obszaru w latach 1990-2000. W tej części pracy nakreśla podstawowe uwarunkowania przemian zespołu osiedli zaistniałe w wyniku transformacji ustrojowej, a także opisuje nowe inwestycje powstałe na początku XXI wieku w obrębie Ursynowa Północnego.

Ad 7. *Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszaru Ursynowa Północnego i opracowania planistyczne dla obszaru po roku 2000*

Rozdział siódmy poświęcony jest rozwojowi badanego obszaru w okresie po 2000 roku. Obejmuje on zagadnienia przestrzennych skutków przemian zapoczątkowanych w poprzedniej dekadzie, omówienie opracowań planistycznych dla obszaru, a także przestrzenne aspekty procesów społecznych i partycypacyjnych zachodzących na obszarze Ursynowa Północnego.

Ad 8. *Stan obszaru Ursynowa Północnego w roku 2018*

Rozdział ósmy zawiera omówienie stanu istniejącego badanego obszaru w roku 2018, w szczególności jego struktury funkcjonalno-przestrzennej, relacji ze strukturą funkcjonalno-przestrzenną obszarów sąsiednich oraz czynników warunkujących przemiany przestrzenne na obszarze Ursynowa Północnego.

Ad 9. *Podsumowanie*

Kwintesencją całego wywodu są treści zawarte w rozdziale ostatnim *Podsumowanie, wnioski, weryfikacja założonych tez pracy*. Autorka dokonuje tu kompleksowego podsumowania wszystkich poprzednich rozdziałów. Stosuje przy tym zasadę wylaniania i selekcji argumentów, a także dowodów

umożliwiających formułowanie odpowiedzi na cztery pomocnicze pytania zdefiniowane wcześniej we wstępie do pracy.

Formułując syntetyczną odpowiedź na pytanie (...) nr 1. **Jak powstawała i jakie czynniki wpłynęły na obecną formę przestrzenną Ursynowa Północnego?** - stwierdza, iż:

(...) Analiza ewolucji przestrzennej Ursynowa Północnego wykazała, że obecna forma przestrzenna zespołu osiedli jest w przeważającym stopniu wynikiem projektowanych rozwiązań przestrzennych. Zarówno rozwiązania projektowe jak i późniejsze przekształcenia w trakcie użytkowania powstawały w ścisłej relacji z preferencjami systemowymi oraz preferencjami społecznymi indywidualnymi i wspólnotowymi. Między poszczególnymi typami preferencji występowały związki przyczynowo - skutkowe lub wzajemne sprzeczności. Relacje te zmieniały się w kolejnych okresach rozwoju zespołu.

Następnie esencjonalnie przedstawia historię ewolucyjnego wykształcania się obecnej formy przestrzennej Ursynowa Północnego oraz najważniejszych czynników wpływających na nią. Kolejność opisu pokrywa się z kolejnością rozdziałów omawiających charakterystyczne przedziały czasowe rozwoju zespołu osiedli. Skrótowno, z uwagi na ograniczone ramy objętościowe recenzji, można je wyłożyć następująco:

Lata 1971-1974: okres powstawania projektu zespołu osiedli

Okres ten cechuje (...) ewolucja rozwiązań projektowych, która przesunęła punkt ciężkości rozwiązań przestrzennych ze spełniania preferencji systemowych (wyrażonych w ograniczeniach technologicznych) w stronę zaspokajania preferencji społecznych. Projekt zespołu osiedli Ursynów Północny w swojej ostatecznej formie był próbą połączenia idei osiedla społecznego z cechami struktury miejskiej w ramach ówczesnych uwarunkowań. Rozwiązania przestrzenne ostatecznej fazy projektu różniły się znacząco od koncepcji konkursowej. Zasadnicza zmiana zaszła w wariantowej koncepcji pokonkursowej i była związana z objęciem funkcji Generalnego Projektanta po śmierci arch. Ludwika Borawskiego przez arch. Marka Budzyńskiego.

(...) Układ urbanistyczny w koncepcji pokonkursowej zmienił się z monocentrycznego na sieciowy z liniowym centrum. Przestrzenna koncepcja Ursynowa Północnego oparta została na apriorycznej formie ulicy i sieci ulic. W ten sposób powstała zasada trzech równoległych ciągów: zielonego, pieszego i kołowego oraz podążających za nimi ciągów zabudowy mieszkaniowej i towarzyszącej.

Lata 1974-1980: czas budowy zespołu osiedli

(...) W roku 1980 zrealizowana zabudowa zespołu obejmowała wszystkie domy mieszkalne, dwa pawilony usługowe oraz dwie szkoły elementarne i jedną podstawową (działającą lecz nie skończoną). Powstała więc obudowa ciągów pieszych lecz nie powstały obiekty, do których miały one dążyć. Należały do nich przede wszystkim stacje metra, powiązane z nimi centrum usługowe a także obiekty usługowe i szkolne.

Lata 1978-1989: okres zasiedlenia i początki funkcjonowania zespołu osiedli, realizacja kościoła (1980 – 1990), zmiana ustrojowa i gospodarcza (1989)

W okresie tym (...) szczególne znaczenie dla ewolucji przestrzennej Ursynowa Północnego miały wprowadzenie samorządności lokalnej oraz przywrócenie znaczenia renty gruntowej i prawa własności wraz z wynikającym z niego uwłaszczeniem spółdzielni.(...) podział spółdzielni Ursynów

(...) Po roku 1989 nastąpił okres wzmożonej działalności inwestycyjnej, opartej na podziałach wyznaczonych w planach regulacyjnych: zabudowy między ulicami Puławską i Surowieckiego z 1984 roku i otoczenia al.KEN z 1990 roku, opracowanymi przez M.Budzyńskiego i Z.Badowskiego. Początkowo jedynym inwestorem była SBM Ursynów, zlecająca projekty projektantom zespołu osiedli. Wierność założeniom planu wynikała więc z personalnych związków między urbanistą, architektem i inwestorem. Pierwsza zabudowa realizująca tradycyjną przestrzeń miejską wg zasad ustroju demokratycznego i gospodarki wolnorynkowej powstała zatem w oparciu o stosunki wynikające z organizacji inwestycji w latach 70.

Lata 1990-1999: czas osiągnięcia przez zespół osiedli „dojrzałości”, zakończenie budowy metra(1995)

To (...) okres transformacji ustrojowej był czasem osłabienia wpływu preferencji systemowych. W tym okresie preferencje indywidualne kierownictwa spółdzielni były zbieżne z preferencjami społecznymi wspólnotowymi, mając na celu rozwój zespołu, w tym przestrzeni publicznych. Był to czas częściowej realizacji projektów wykonanych w poprzedniej dekadzie, które spełniały rolę otwierającą pole działania inwestorów w sytuacji korzystnej zmiany uwarunkowań (urynkowanie, realizacja linii metra).

(...) Pod koniec lat 90. XX wieku powstał pierwszy znaczący obiekt projektowany bez udziału projektantów zespołu osiedli – Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Informatyczna (obecnie Akademia Vistula). Mimo częściowej zgodności funkcji z pierwotnym projektem – budynek uczelni powstał na działce pierwotnie przeznaczonej pod budowę szkoły podstawowej – przestrzenne rozwiązania uczelni zaprzeczyły podstawowym zasadom urbanistycznym Ursynowa Północnego.

Po roku 2000: ustabilizowanie ustroju samorządowego Ursynowa (w formie w jakiej trwa do dziś)

(...) Przełom XX i XXI wieku był okresem, w którym nowo ukształtowane władze samorządowe inicjowały działania wspierające lokalną tożsamość oraz rozwój dzielnicy. Należały do nich inwestycje komunikacyjne, szczególnie budowa al. KEN. Po roku 2000 rozpoczęto realizację szeregu inwestycji w zakresie spowolnienia ruchu samochodowego i zwiększenia bezpieczeństwa i udogodnień dla pieszych i rowerzystów. Część inwestycji zrealizowano w ramach zadań miejskich i dzielnicowych, część w ramach budżetu obywatelskiego. Najbardziej widocznym działaniem władz dzielnicy na rzecz lokalnej tożsamości było zagospodarowanie otwartego w 2000 roku parku im. Jana Pawła II połączonego z placem przed kościołem (uformowanym przez kościół z lat 80. XX wieku i zabudowę spółdzielczą powstałą w latach 90. XX wieku).

(...) Na początku XXI wieku przemiany własnościowe zapoczątkowane zmianami ustrojowymi w 1989 roku zaczęły przekładać się na przekształcanie przestrzeni Ursynowa Północnego. Rozpoczął się okres dominacji preferencji indywidualnych nowych uczestników ewolucji przestrzennej obszaru, którymi stali się prywatni właściciele gruntów i deweloperzy, przy wsparciu preferencji systemowych (prawo własności, prawo do zabudowy). Początkowo inwestycje deweloperskie powstawały według głównych założeń projektów regulacyjnych z lat 80. XX wieku, co wynikało ze zgodności ustaleń planów z kierunkiem preferencji systemowych (procesów rynkowych). Równocześnie miały miejsce przekształcenia własnościowe umożliwiające zabudowę terenów rekreacyjnych i sportowych zespołu osiedli. Kolejnymi etapami tego procesu były restytucja własności i egzekwowanie prawa do zabudowy, które wywarły wpływ na postrzeganie układu urbanistycznego zespołu osiedli przez mieszkańców. Szczególnie widocznym efektem przekształceń własnościowych stał się konflikt wartości i interesów dotyczący sposobu zagospodarowania osiedlowych terenów zielonych. Dotyczył

on prawa do zabudowy przysługującego prywatnym właścicielom gruntu, zagospodarowania preferowanego przez mieszkańców oraz funkcji przyrodniczych i retencyjnych zieleni istotnych dla równoważenia procesów rozwojowych miasta. Realna możliwość zabudowania terenu wywołała protesty mieszkańców zespołu osiedli i stała się bodźcem do dostrzeżenia wartości terenów otwartych oraz ich zagospodarowywania. To z kolei przełożyło się na kształt dokumentów planistycznych oraz na przebieg praktyk partycypacyjnych. W zakresie kształtowania struktury przestrzenno-funkcjonalnej główne tendencje dotyczyły raczej zachowania istniejącej struktury niż kreowania nowych wartości przestrzennych.

Po 2010 roku: czas rosnącego znaczenia preferencji społecznych indywidualnych i wspólnotowych

(...) jako reakcji na procesy zaistniałe w poprzedniej dekadzie. Istniejąca struktura przestrzenna zespołu zaczęła być postrzegana jako wartość wspólna, a jej zachowanie - jako gwarancja realizacji preferencji społecznych wspólnotowych i indywidualnych. Preferencje społeczne wspólnotowe tworzyły się na bazie wspólnoty interesów (preferencji społecznych indywidualnych). Był to stan rzeczy analogiczny do początkowego okresu funkcjonowania zespołu osiedli, kiedy „wspólność potrzeb”, zwłaszcza potrzeb niezaspokojonych, stała się czynnikiem umacniającym więzi społeczne.

Rok 2018: Nowa Strategia Rozwoju Warszawy podkreśla rangę celów wspólnotowych

(...) Postulowaną w strategii działalność edukacyjną można określić jako próbę uświadomienia mieszkańcom istniejących preferencji społecznych wspólnotowych (takich jak cele społeczne i przyrodnicze) i wynikającej z nich potrzeby określonego przekształcania przestrzeni. Rezultatem ma być włączenie ich w system preferencji społecznych indywidualnych.

Autorka omawiając Nową Strategię Rozwoju Warszawy w kontekście tematu dysertacji zgłasza kilka celnych uwag krytycznych i postulatów, a mianowicie:

(...) Strategia nie określa scenariuszy działania w przypadku kolizji preferencji społecznych wspólnotowych z preferencjami systemowymi (takimi jak logika ładu ekonomicznego, prawnego) lub z preferencjami społecznymi indywidualnymi (np. nawyki związane z użytkowaniem samochodu, prawo własności, prawo do zysku). Opracowanie tego typu scenariuszy wymagałoby ustalenia hierarchii preferencji w określonych sytuacjach. Utrudnia to fakt, że preferencje te występują często w obustronnych związkach przyczynowo skutkowych. Ewolucja przestrzenna Ursynowa Północnego wskazuje, że konieczna jest próba ustalenia takiej hierarchii preferencji zgodnie z zasadami logiki wielowartościowej, ponieważ kolizje między różnymi typami preferencji stanowią jeden z głównych problemów kształtowania rozwoju przestrzennego miasta.

(...) W zapisach Strategii zadeklarowano odejście od tradycyjnego podejścia urbanistycznego na rzecz kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej „metodą programowania miejsc i powiązań między nimi”. Deklaracja ta nie precyzuje sposobu dochodzenia do konkretnych rozwiązań przestrzennych. W szczególności niejasny jest sposób kształtowania relacji między preferencjami systemowymi i społecznymi a ograniczeniami wynikającymi z uwarunkowań przestrzennych oraz wewnętrzną logiką rozwiązań przestrzennych (np. funkcjonalność, racjonalność ekonomiczna, wartości kulturowe i ekologiczne).

(...) Warto w tym miejscu przywołać rozważania przedstawicieli ruchu strukturalizmu w architekturze z przełomu lat 50. i 60. XX wieku, według których „stosowność każdego z rozwiązań można odnaleźć raczej na polu inwencji architektonicznej niż antropologii społecznej” oraz cytowaną we wstępie do niniejszej pracy opinię Tom Avermeate. Uznał on, że architektura jest produktem relacji

społecznych, lecz rzeczywiste pozytywne oddziaływanie architektury na jakość tych relacji uzależnione jest od jej wewnętrznej autonomii. Współcześnie Sławomir Gzell zauważa, że „demokratyzacja decydowania o przyszłości miasta powoduje trudności w tworzeniu spójnych, trójwymiarowych projektów harmonijnego zagospodarowania przestrzeni”. Podkreśla równocześnie znaczenie ładu przestrzennego oraz w szczególności zagadnień kompozycji urbanistycznej w nowoczesnym zarządzaniu rozwojem miast.

Kolejnym ważnym elementem podsumowania pracy jest ustosunkowanie się Autorki do pomocniczego pytania (...) nr 2. **W jakim stopniu proces kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej Ursynowa Północnego był procesem kontrolowanym?** oraz pytania (...) nr 3. **Jaką rolę w tym procesie odegrał projektant-architekt?**

Recenzent bardzo wysoko ocenia ten fragment pracy, z uwagi na jego rzeczowe, zwarte, eleganckie i bardzo profesjonalne wyłożenie. Tłumaczy to zamieszczenie w recenzji pełnego cytatu tekstu Autorki.

(...) Powstanie zespołu osiedli Ursynów Północny można uznać za proces w pełni kontrolowany. Zarówno fakt powstania zespołu jak i jego skala, parametry urbanistyczne i architektoniczne oraz technologia budowy były wynikiem realizacji państwowej polityki mieszkaniowej wyrażonej m.in. w normatywach urbanistyczno-architektonicznych. Usytuowanie zespołu w Warszawie oraz jego docelowe powiązania ze strukturą miejską zostały zdeterminowane ustaleniami planu ogólnego Warszawy z 1962 r. i potwierdzone ustaleniami planów późniejszych. Struktura urbanistyczna i formy przestrzenne Ursynowa Północnego są w przeważającej części wynikiem świadomego i twórczego działania projektantów architektów. Realizowali oni swoje preferencje indywidualne (jako twórcy), które w dużej mierze postrzegali w aspekcie realizacji preferencji społecznych wspólnotowych przyszłych użytkowników. Obraz preferencji społecznych został stworzony na podstawie przekonań własnych projektantów opartych na ich wykształceniu zawodowym (warszawska szkoła architektury) oraz doświadczeniach zawodowych i życiowych. Wizję potrzeb podbudowała wiedza fachowa pozostałych uczestników procesu projektowego: projektantów branżowych, demografa, socjologa, psychologów a także przedstawiciele inwestorów szkół i obiektów handlu. Realizacja zespołu osiedli odbiegła od projektu w zakresie obiektów towarzyszących i zagospodarowania przestrzeni grupowych i publicznych. Niezgodności realizacji z projektem Ursynowa Północnego polegają na braku realizacji określonych elementów. Wszystkie zrealizowane obiekty wykonano zgodnie z projektem.(...) Rozwój struktury przestrzenno-funkcjonalnej Ursynowa Północnego po zakończeniu budowy zespołu osiedli przebiegał w oparciu o plany dalszego rozwoju sporządzone przez projektantów zespołu. Wystąpiły tu niezgodności realizacji z założeniami planów regulacyjnych polegające na realizacji odmiennych form budynków lub zagospodarowania terenu (szczególnie przestrzeni publicznych) od ustalonych w planie. Generalne zasady struktury funkcjonalno-przestrzennej zostały jednak zachowane. Większość inwestycji kubaturowych i infrastrukturalnych, jakie powstały do końca XX wieku na obszarze Ursynowa Północnego, stanowiła uzupełnienie struktury funkcjonalno-przestrzennej zgodne z ogólnymi założeniami planów z lat 80. XX wieku. Wyjątkiem jest obiekt uczelni Akademia Vistula, który stanowi zakłócenie zasady struktury przestrzennej. Po roku 2000 przekształcenia przestrzenne obszaru zaczęły przebiegać w oparciu o prawo własności i prawo do zabudowy, w sposób niekontrolowany z punktu widzenia rozwoju przestrzennego zespołu osiedli. Proces ten był częścią tendencji obserwowanych w skali całego kraju. Miejscowe plany zagospodarowania terenu uchwalane dla kolejnych części obszaru, które są obecnie podstawowym instrumentem kontrolowania rozwoju przestrzennego, tworzone są pod wpływem sprzecznych sił prywatnych deweloperów z jednej strony i mieszkańców usiłujących zablokować

działania deweloperów z drugiej. Istniejące wartości przestrzenne Ursynowa Północnego chronione są w planach głównie w aspektach ochrony i rozwoju terenów rekreacyjnych i przyrodniczych oraz zachowania estetyki zabudowy mieszkaniowej. W rezultacie plany są w większym stopniu zapisem konfliktów przestrzennych niż spójną wizją dalszego rozwoju przestrzennego obszaru.

Odpowiedź na ostatnie pytanie pomocnicze, zdefiniowane we wstępie do rozprawy tj. pytanie (...) **nr 4 Czy na podstawie badań historii planowania i realizacji Ursynowa można wyodrębnić jego walory warte ochrony lub walory wspólne dla wielkich osiedli mieszkaniowych?** – jest zdaniem recenzenta bezdyskusyjnie pozytywna. Bez wątplenia potwierdza ona słuszność tezy nr 3. Podobnie jak poprzednio, z uwagi na wagę przytoczonych argumentów, jak i mistrzostwo w ich artykułowaniu, ten fragment pracy jest w niniejszej recenzji w całości zacytowany:

(...) Ursynów Północny podlegał i podlega procesom typowym dla wielkich osiedli mieszkaniowych. Znajduje to wyraz również z cechach przestrzennych zespołu. W większości rozważań dotyczących zagadnień przestrzennych wielkich osiedli mieszkaniowych są one rozpatrywane w kontekście ich negatywnego oddziaływania na funkcjonowanie obszaru. W ostatnich latach jednak zaczęto podkreślać te cechy przestrzenne osiedli, które stanowią ich walor. Należą do nich dobre warunki nasłonecznienia i przewietrzania mieszkań, wyposażenie w infrastrukturę miejską, bliskość obiektów infrastruktury społecznej i podstawowych usług oraz terenów rekreacyjnych i sportowych. Mieszkańcy cenią sobie odizolowanie przestrzeni osiedlowych od uciążliwości życia miejskiego generowanych przez intensywny ruch samochodowy i pieszy. Ta zaleta wydaje się w opinii mieszkańców przeważać nad wadami, do których można zaliczyć oddalenie od usług wyższego stopnia, instytucji kulturalnych i administracyjnych i przede wszystkim od miejsc pracy. Utrudnienia wynikające z izolacji uległy zmniejszeniu za sprawą rozwoju transportu publicznego oraz indywidualnego. Ten ostatni jest źródłem większości problemów przypisywanych przestrzeni osiedlowej przez mieszkańców (przestrzenne ograniczenia dla ruchu i parkowania samochodów). Z tego powodu nie można uznać obecnego stanu wielkich osiedli mieszkaniowych za idealny stan docelowy. Realizacja celów zrównoważonego rozwoju miast musi nieuchronnie prowadzić do ograniczania transportu indywidualnego np. przez rozwój komunikacji zbiorowej oraz przez wprowadzanie różnorodności funkcjonalnej zespołów mieszkaniowych. Niezależnie od nieuniknionej konieczności pewnych zmian w funkcjonowaniu wielkich osiedli mieszkaniowych, można powiedzieć, że po około 100 latach historii budownictwa osiedlowego, osiedlowy styl życia stał się integralną częścią życia miejskiego. Na tle tendencji do ograniczania rozlewania się zabudowy podmiejskiej i dążenia do modelu „miasta zwartego”, budownictwo osiedlowe pozostaje realną alternatywą dla jednorodzinnych suburbiów. Badacze wielkich osiedli mieszkaniowych podkreślają ich różnorodność. W skali jednego miasta można wyróżnić osiedla uznawane za bardziej i mniej atrakcyjne. Ursynów Północny należy do tej pierwszej grupy. Wysoką atrakcyjność zawdzięcza dobrej obsłudze komunikacyjnej oraz bliskości terenów zielonych. Cechy te są wynikiem planowanego pasmowego rozwoju miasta, zapisanego w planach ogólnych Warszawy od początku lat 60. XX wieku. Ponadto zasoby mieszkaniowe Ursynowa Północnego cechuje wyższy standard powierzchniowy niż w większości osiedli, związany ze szczególnym okresem powstawania projektu, oraz większe zróżnicowanie przestrzenne mieszkań, będące wynikiem założeń projektowych i zabiegów projektantów. Spośród innych osiedli zespół wyróżnia wyrazista struktura urbanistyczna i indywidualny charakter architektury. Większość walorów przestrzennych osiedla powstała w wyniku dostosowania koncepcji przestrzennej do celów zawartych w ideach osiedla społecznego oraz „miasta w mieście”. Warto podkreślić, że struktura zespołu osiedli już w założeniach projektowych zawierała wiele elementów, które w późniejszym okresie wprowadzane były w przestrzeń osiedli w ramach modernizacji, humanizacji lub reurbanizacji. Dalsze pozytywne cechy przestrzenne zespołu powstały

w wyniku pojawienia się nowej zabudowy obszaru. Szczególną wartością Ursynowa jako organizmu miejskiego jest fakt, że nowe inwestycje były częścią naturalnych procesów rozwojowych, a nie odgórnych interwencji modernizacyjnych, jak to miało miejsce w większości zachodnioeuropejskich wielkich osiedli mieszkaniowych. Dzięki planistycznej aktywności projektantów, przemiany funkcjonalne i ekonomiczne wspólne dla ogółu wielkich osiedli mieszkaniowych w latach 80. i 90. XX wieku takie jak sakralizacja i komercjalizacja, przełożyły się na powstanie nowych wartości przestrzennych obszaru. Na podstawie zestawienia walorów przestrzennych zawartego w tabeli nr 8 można stwierdzić, że walory charakterystyczne dla Ursynowa Północnego powstały w wyniku interpretacji uwarunkowań i procesów dotyczących wszystkich wielkich osiedli mieszkaniowych w określonych formach przestrzennych. Struktura funkcjonalno-przestrzenna ukształtowana została w celu stworzenia ram dla pożądaných form życia społecznego. Atrakcyjność Ursynowa Północnego jako miejsca zamieszkania oraz przejawy życia społecznego obszaru wskazują na prawidłowość ukształtowania przestrzennego zespołu osiedli. Potwierdzają również tezę, że walory przestrzenne Ursynowa Północnego są warte ochrony a także warte wykorzystania jako podstawa dla dalszego rozwoju zespołu.

W tym miejscu recenzent pragnie wyrazić szczególne uznanie za autorskie opracowanie syntezy ww. treści w postaci Tabeli nr 8. Zestawienie walorów przestrzennych Ursynowa Północnego wspólnych dla wielkich osiedli mieszkaniowych oraz walorów przestrzennych charakterystycznych dla Ursynowa Północnego

Wnioski, wytyczne, inspiracje

Zamykając podsumowanie pracy Autorka przedstawia finalne wnioski, a także wytyczne dla ochrony wartości obszaru Ursynowa Północnego. Poprzedza je stwierdzeniem:

(...) *Badania dotyczące aktywności mieszkańców Ursynowa Północnego wykazały, że na różnych częściach obszaru koncentrują się najważniejsze siły wpływów. Występują między nimi nieuniknione sprzeczności. Taki stan rzeczy jest zgodny z charakterystyką przestrzeni miejskiej Jana M. Chmielewskiego, według którego „miasto (...) jest obszarem, na którym ścierają się interesy ogólne z interesami grupowymi i jednostkowymi. (...) Fundamentem budowy naturalnego modelu miasta byłoby ustanowienie wzajemnych relacji między prywatnym, grupowym i publicznym użytkownikiem przestrzeni otwartych”.*

Wniosek nr 1

(...) *Dzięki wyrazistym podziałom przestrzennym w strukturze urbanistycznej Ursynowa istnieje możliwość rozwiązania konfliktu interesów poprzez zróżnicowanie siły oddziaływania poszczególnych grup w różnych strefach przestrzennych. W dostosowaniu do obecnych uwarunkowań podział przestrzeni Ursynowa Północnego pod kątem dominacji różnych grup interesów i światopoglądów można określić następująco (il.145 oraz il. 146):*

- 1) **centrum miejskie (aleja KEN)**, będące strefą nadrzędności działalności inwestycyjnej, związków z pozostałymi częściami miasta, realizacji ambicji metropolitalnych
- 2) **przestrzeń ulic komunikacji kołowej**, gdzie możliwa i wskazana jest działalność inwestycyjna spółdzielni i miasta m.in. budowa wielopoziomowych parkingów na istniejących placach parkingowych w celu zmniejszenia presji samochodów na wewnętrzne tereny osiedlowe.

W uzupełnieniu powyższego Autorka formułuje kilka istotnych postulatów:

- (...) ● *Włączanie w program parkingów niskiej zabudowy usługowo-handlowo-mieszkaniowej jest elementem wspierającym finansowanie inwestycji oraz przekształcającym przestrzeń czysto komunikacyjną w wielofunkcyjną ulicę o charakterze małomiasteczkowym.* ● *Przekrycie parkingów zielonymi dachami spowoduje rozszerzenie strefy zieleni osiedlowej*
- *Korzystna byłaby również wymiana pawilonów handlowo-usługowych usytuowanych między*

ulicami kołowymi a ciągami pieszymi na budynki o funkcji mieszkalno-usługowej o wysokości dostosowanej do sąsiedniej zabudowy, połączona z przekształceniem otaczającej przestrzeni.

• Szczególnie istotna byłaby realizacja ciągłości połączeń pieszych, która pierwotnie planowana była za pośrednictwem niezrealizowanych kładek pieszych. Dawałoby to szansę na podniesienie walorów przestrzeni grupowej i publicznej i ciągłość sieci ciągów pieszych zgodnie z założeniami pierwotnego projektu Ursynowa Północnego.

- 3) **lokalne przestrzenie publiczne:** (...) Pasaż Ursynowski, place przy wyjściach z metra, plac przed kościołem Wniebowstąpienia Pańskiego, niewielkie w skali place przy szkołach i pawilonach usługowych. Są to wyznaczniki lokalnej tożsamości Ursynowa i główna arena dla aktywności społecznej. Powinna ona być w tych przestrzeniach wzmocniana, również w sferze rekreacji aby odciążać tereny zielone.
- 4) **przestrzenie grupowe: piesze uliczki osiedlowe.** (...) O zagospodarowaniu przestrzeni grupowych a także o wyrazie architektonicznym budynków powinny decydować wspólnoty mieszkańców na zasadach demokracji bezpośredniej. Możliwości przekształceń przestrzennych na tych obszarach powinny być ograniczone relacjami z obszarami sąsiednimi (np. ciągłością przejść pieszych i infrastruktury). W egzekwowaniu ograniczeń i moderowaniu dyskusji istotna jest rola spółdzielni. Pole dla inicjatywy mieszkańców w ograniczonej przestrzeni grupowej powinno być jak najszersze.
- 5) **przestrzenie grupowe wewnętrzne w zabudowie mieszkaniowej, na terenach szkolnych i sportowych (...)** – w miarę zwiększania intensywności zabudowy zespołu powinny w coraz większym stopniu przejmować funkcje przyrodnicze i retencyjne oraz rekreacyjne
- 6) **przestrzeń publiczna terenów zielonych (...)** – na tych obszarach aktywność mieszkańców i inwestorów powinna być moderowana przez miejską politykę równoważenia bio-różnorodności.

Prezentacja powyższego wniosku poparta została, opracowaną przez Autorkę graficznie, bardzo pomocną w jego rozumieniu ilustracją (il. 145) *Propozycja podziału przestrzeni Ursynowa Północnego pod kątem dominacji różnych grup interesów i światopoglądów*. Równie profesjonalnie opracowane są, uzupełniające i objaśniające wniosek nr 1, ideogramowe rysunki architektonicznych przekrojów, przedstawione na il. 146. *Zasada możliwej intensyfikacji zabudowy na parkingach przy drogach komunikacji kołowej*.

Wniosek nr 2

(...) rosnąca presja na tereny zielone nie jest jedynie wynikiem lokalnych uwarunkowań. Wynika ona również z zauważalnych w miastach na całym świecie zmian w stylu życia, w którym ruch fizyczny i spędzanie czasu wolnego na świeżym powietrzu zaczynają odgrywać coraz większą rolę. Ponadto intensyfikacja zabudowy miejskiej i podnoszenie standardu zamieszkania zakładane w Strategii Rozwoju Warszawy pociągają za sobą konieczność rozbudowy infrastruktury społecznej, zwłaszcza szkół. W związku z tym zmniejszenie powierzchni biologicznie czynnych terenów zielonych na rzecz infrastruktury społecznej i rekreacyjnej wydaje się być nieunikniona.

Wniosek nr 3

(...) Stratę tę [wykazaną we wniosku nr 2] można rekompensować zwiększając przyrodnicze walory przestrzeni grupowych. Oznaczałoby to osłabienie ochrony walorów przyrodniczych przestrzeni publicznych terenów zielonych wraz z równoczesnym ograniczeniem możliwości przekształceń przestrzennych w przestrzeniach grupowych uwarunkowanych ochroną ich wartości przyrodniczych. Można tu wskazać trzy rozwiązania:

- a) wprowadzenie dachów zielonych na budynkach mieszkalnych (istniejących i projektowanych). Przeprowadzona w latach 80. XX wieku analiza możliwości rozbudowy budynków mieszkalnych wykazała znaczne rezerwy nośności budynków, szczególnie niskich.

- b) zmniejszenie szerokości chodników tam, gdzie jest to możliwe, na rzecz powierzchni biologicznie czynnych, częściowa wymiana nawierzchni
- c) odprowadzanie wody deszczowej z dachów budynków do lokalnych systemów małej retencji usytuowanych w przestrzeni uliczek pieszych. Za przykład takiego systemu może służyć osiedle „Pod Brzozami” (proj.M.Budzyński, U.Lewa, Z.Badowski), gdzie wewnętrzne rury spustowe wyprowadzono na zewnątrz na poziomie stropu nad parterem i połączono z siecią suchych strumieni i płytkich zbiorników o funkcji retencyjnej, estetycznej i rekreacyjnej.

Wniosek nr 4

(...) działaniem wzmacniającym walory przyrodnicze zespołu osiedli Ursynów Północny mogłoby być większe niż do tej pory włączenie zieleni do kompozycji przestrzeni publicznych. W takim działaniu zieleni mogłaby być traktowana na przykład jako element wyróżniający przestrzenie kultury.

Konkludując przedstawione powyżej wnioski Autorka stwierdza:

(...) Wdrożenie opisanych rozwiązań wymaga działań planistycznych, prawnych, finansowych, edukacyjnych i społecznych wszystkich uczestników życia miasta, **w szczególności władz lokalnych, spółdzielni i mieszkańców. Niezbędna jest całościowa strategia dedykowana konkretnemu osiedlu i dostosowana do jego specyfiki.** Należy się liczyć z tym, że strategia taka może odbiegać w szczegółach od ustaleń strategii przyjętych na poziomach miejskim i dzielnicowym. Jej realizacja może również wymagać wdrożenia procedur specyficznych dla wielkich osiedli mieszkaniowych lub tylko dla jednego osiedla. Wniosek ten jest powtórzeniem postulatu „przekształcania schematów organizacyjnych instytucji” w dostosowaniu do nowych potrzeb i pożądanego wartości przestrzennych, wysuwanego na początku lat 70. XX wieku przez projektantów Ursynowa.

(...) **Przykład Ursynowa Północnego wskazuje również na to, że istniejąca struktura przestrzenna osiedla mieszkaniowego może zostać zinterpretowana jako przestrzenne ramy dla współczesnych procesów miejskich, ukierunkowując te procesy na równowagę rozwoju miasta.**

Weryfikacja tez

Podsumowanie pracy doktorskiej Autorka kończy weryfikacją tez. Stwierdzając, że przedstawione wnioski potwierdzają zasadność tez pisze:

(...) 1) *Przekształcenia przestrzenne obszaru Ursynowa Północnego w Warszawie można uznać za ewolucyjny proces determinowany przez czynniki zewnętrzne: wytwarzane przez człowieka preferencje systemowe i społeczne oraz czynniki naturalne. W procesie rozwoju Ursynowa stopień uwzględnienia czynników naturalnych był w dużej mierze zależny od preferencji systemowych i indywidualnych. Było to wynikiem z jednej strony korzystnych uwarunkowań terenowych, z drugiej – uprzemysłowionych metod budowy zespołu osiedli.*

(...) 2) *Czynniki zewnętrzne nie determinowały form przestrzennych. Ich zdefiniowanie wymagało twórczej działalności projektanta. Proces przekształceń obszaru Ursynowa Północnego był procesem planowanym w zakresie kształtowania struktury funkcjonalno–przestrzennej obszaru dzięki udziałowi projektanta, który spełniając zadane preferencje, twórczo je interpretował w formie konkretnych rozwiązań przestrzennych. Jak wykazano w pracy, konkretne formy przestrzenne były wynikiem rozwiązań projektowych, akceptowanych lub odrzucanych w procesie realizacji i funkcjonowania zespołu osiedli.*

(...) 3) *„Wartość dodana” wytworzona w procesie projektowania obszaru Ursynowa Północnego w Warszawie stała się walorem miejsca, niezależnym od zmian preferencji w czasie i walorem wartym*

ochrony. Badanie procesów przestrzennych na Ursynowie Północnym wykazało, że dla wytworzenia wartości dodanej istotne są zarówno walory architektoniczne i urbanistyczne rozwiązania przestrzennego, jak i stopień dostosowania go do preferencji społecznych wspólnotowych i indywidualnych. Najbardziej zmiennym czynnikiem procesu kształtowania przestrzeni Ursynowa okazały się preferencje systemowe, które wywoływały również zmiany w preferencjach społecznych indywidualnych. Zmiany tych preferencji wpływały na zmiany odbioru przestrzeni zespołu przez mieszkańców, co wywierało wpływ na kierunek przekształceń przestrzennych. Przykładem takiego procesu może być stosunek do samochodu i wynikające z niego postrzeganie przestrzeni pod kątem ułatwień dla ruchu samochodowego. Jednakże generalnym kierunkiem obecnych preferencji społecznych wspólnotowych jest ochrona istniejącej struktury przestrzennej osiedla, co potwierdza tezę pracy.

Uwagi redakcyjne

- Analiza struktury pracy wykazuje wyraźną dominację objętościową Rozdziału 3. Projekt zespołu osiedli Ursynów Północny (opracowywany w latach: 1971-1974) nad pozostałymi rozdziałami. Ta część pracy zajmuje 95 stron, co stanowi 25% podstawowego tekstu dysertacji. Zdaniem recenzenta znacznie korzystniejszym dla płynności wyводу rozwiązaniem byłby podział tego rozdziału na dwa oddzielne rozdziały - pierwszy z nich poświęcony treściom zawartym w punkcie 3.1. *Ewolucja rozwiązań projektowych*, drugi zaś odpowiadający zagadnieniom zawartym w punkcie 3.2. *Zasady rozwiązania przestrzenno-funkcjonalnego zespołu osiedli Ursynów Północny*
- Jednym z najistotniejszych dla wyводу źródeł informacji były przeprowadzone przez Doktorantkę wywiady z członkami zespołu autorskiego projektów zespołu osiedli *Ursynów Północny*. Liczba odwołań w przypisach do tych wywiadów wynosi blisko 60, co jest plonem około dziesięciu wywiadów mających miejsce na przestrzeni kilku lat pracy nad rozprawą. Ich ranga dla dysertacji jest co najmniej równa najważniejszym pozycjom bibliografii. W tym kontekście wydaje się koniecznym, by w przyszłych publikacjach, umieścić na końcu tekstu wykaz tych wywiadów wraz z podaniem dat ich przeprowadzenia.
- Właściwszym sposobem numerowania i tytułowania tabel jest umieszczanie tych elementów przed tabelą, a nie na jej końcu. Czytelnik powinien orientować się o treści tabeli jeszcze przed jej przeczytaniem, zwłaszcza gdy tabela rozciąga się na więcej niż jedną stronę, tak jak w przypadku *Tabeli nr 8.* na stronach 381 i 382 pracy.
- Korzystnym w opisach prac naukowych jest podawanie w spisie ilustracji, a także w spisie tabel, numeru stron na których one występują. Czytanie tak obszernego (409 stron) i tak bogato ilustrowanego (ponad 150 ilustracji i tabel) jak tekst oceniany polega na wielokrotnym powracaniu do jego reprezentacji graficznych. Dodanie w ich spisach odniesień do stron, na których zostały one zamieszczone byłoby bardzo pomocne w czytaniu pracy.
- Recenzent zauważa brak konsekwencji w zamykaniu podsumowaniami wywodów prowadzonych w poszczególnych rozdziałach dysertacji. Rozdziały nr 3, 5 oraz 6 kończą się podsumowaniami, podczas gdy w rozdziałach nr 2, 4, 7 i 8, wyraźnie wyartykułowanych w spisie treści, podsumowań brak. Co prawda w rozdziale nr 9, w podsumowaniu całej pracy, Autorka odnosi się do wszystkich części rozprawy, nie mniej zastosowanie zasady wieńczenia poszczególnych rozdziałów podsumowaniami zwiększyłaby łatwość śledzenia całego wyводу.

Wymienione uwagi dotyczą jedynie zagadnień redakcyjnych i mogą być ewentualnie wzięte pod uwagę przy przygotowywaniu publikacji monograficznej, na co oceniana dysertacja ze wszech miar zasługuje. Nie mają one w żadnym stopniu znaczenia dla merytorycznej, naukowej wartości pracy.

Podsumowanie

Recenzowana praca podejmuje aktualny, nie w pełni dotychczas rozpoznany, oryginalny problem badawczy. Są nim procesy przekształceń, pierwotnie zaprojektowanych i zrealizowanych w latach 70. XX wieku w Polsce, struktur funkcjonalno – przestrzennych wielkich osiedli mieszkaniowych. Przekształcenia te są wynikiem, zmieniających się wieloaspektowo i rozciągniętych w czasie na dziesięciolecia, uwarunkowań. Przyjęta koncepcja pracy polega na koncentracji szczegółowych badań na konkretnym obszarze jednego zespołu osiedli – Ursynowa Północnego w Warszawie. Wyniki tych badań stworzyły podstawy dla wskazania tych uwarunkowań i cech procesów przekształceń, które były wspólne dla wielkich osiedli mieszkaniowych i tych, które były specyficzne tylko dla Ursynowa. Umożliwiły też Doktorantce zdefiniowanie wielu celnych, autorskich, ogólnych i szczegółowych, wniosków i postulatów, dotyczących równoważenia dalszego ewolucyjnego rozwoju miast, a w tym przestrzeni środowiska mieszkaniowego Ursynowa Północnego.

Oceniany wywód naukowy wskazuje na szeroką ogólną teoretyczną wiedzę Doktorantki w dyscyplinie naukowej architektura i urbanistyka, inwencję badawczą, i bez wątpienia stanowi świadectwo opanowania przez nią umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Pracę cechuje wysoki poziom merytoryczny oraz warsztatowy, a osiągnięte wyniki mogą stanowić inspirację do dalszych badań. Problem badawczy został sformułowany dojrzałe, a uzasadnienie jego aktualności przedstawione przekonująco. To samo można powiedzieć o zastosowanych technikach i narzędziach badawczych. Autorka adekwatnie dobrała źródłowy materiał badawczy, poddała analizie istotne aspekty merytoryczne i wszystkie istotne charakterystyki, przedstawiła autorskie klasyfikacje, a także sformułowała cenne uwagi, wyprowadziła logiczne wnioski i postulaty. Zawarte w dysertacji treści są w całej rozciągłości spójne z tematem i założonymi celami pracy. Przeprowadzony wywód naukowy jest czytelny, zrozumiały i logiczny, wyłożony zgodnie z przyjętymi w publikacjach naukowych standardami oraz skupia się ściśle na wyznaczonym obszarze badawczym. Cele pracy zostały zrealizowane, a tezy udowodnione. Wykazane w niniejszej recenzji sporadyczne potknięcia, drobne błędy i nieliczne dyskusyjne sformułowania nie mają większego wpływu na wartości naukowe ocenianej dysertacji.

Wniosek końcowy

Przedstawioną do recenzji dysertację doktorską oceniam w całej rozciągłości, jako pozytywną – zarówno pod względem formalnym, jak i merytorycznym. Praca stanowi wartościowe osiągnięcie naukowe, wnoszące istotny wkład w rozwój specjalności naukowej *architektura i urbanistyka*, zwłaszcza w obszarze, właściwych dla tych dziedzin, działań praktycznych.

Ocena ta upoważnia do stwierdzenia, że rozprawa doktorska pt.: *Ewolucja przestrzenna Ursynowa Północnego w Warszawie w latach 1971-2018*, wykonana przez mgr inż. arch. Krystynę Ilmurzyńską na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej pod kierunkiem dr hab. inż. arch. Katarzyny Pluta, profesora uczelni, w pełni odpowiada kryteriom i warunkom określonym w obowiązującej *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki*. Wobec powyższego przedkładam Radzie Wydziału wniosek o dopuszczenie rozprawy do dalszych etapów postępowania kwalifikacyjnego na stopień naukowy doktora nauk technicznych w specjalności *architektura i urbanistyka*. Opierając się na przekonaniu o bardzo wysokich merytorycznych i formalnych wartościach ocenianej pracy, proszę równocześnie o przyjęcie mojej rekomendacji do jej wyróżnienia.

Katowice, 31.07.2019 r.

Zdzisław Felczarski